

podosta reći i o doživljaju rata u gradu te modificiranju ustroja gradskog života u ratnim prilikama. Vjerodostojnost mnoštva podataka koji izviru iz ovih regesta može se djelomično provjeriti i u drugim dokumentima, poput sačuvanih zapisnika Velikog vijeća, što je Duplančić i učinio.

Osim glavnog dijela – regesta – Duplančić objavljuje u ovom izdanju još i tri dokumenta (185–194), koja se sadržajno odnose na »*Registro*«, ali do danas nisu bila objavljena. Riječ je o dokumentima vezanim za rad Velikog vijeća u Splitu u novom vijeku. Prvi dokument jesu odredbe za splitsko Veliko vijeće (*Ordini da osservarsi nel far il Consiglio de Signori Nobili*), koje se danas čuvaju s unutrašnje strane korica rukopisa pod signaturom M-11, u Sveučilišnoj knjižnici u Splitu. Sljedeći dokument jest popis gradskih službenika izglasanih na sjednici splitskog Velikog vijeća 4. ožujka 1731. I ovaj dokument čuva se u splitskoj Sveučilišnoj knjižnici unutar rukopisa pod signaturom M-18, između listova 85 i 86. Posljednji dokument što ga Duplančić donosi u prilogu danas se čuva u Državnom arhivu u Zadru, pod arhivskom signaturom »spisi komesara P. Goëssa 1803.–1804., filza II., poz. V., list 286«. Riječ je o popisu ovlasti i dužnosti Velikog vijeća i svih gradskih dužnosnika splitske komune u trenutku propasti Mletačke Republike 1797.

Izdanje je popraćeno i sa svim potrebnim znanstvenim aparatom za lakše korištenje objavljenih građa. Tako čitatelj tu može naći popis kratica više puta navođenih izvora i djela (231–232), opsežan popis literature (233–242) te tri kazala: osobnih imena (245–252), zemljopisnih pojmova (253–255) i predmetno kazalo (257–271). Vrijedno je pripomenuti da na kraju izdanja postoje i sažeci na talijanskom (195–212) i engleskom jeziku (213–230), što će svakako pripomoći približavanju ove problematike stranoj historiografskoj javnosti.

Što na kraju reći? Jedino da je ovaj prilog Arsena Duplančića svakako dobrodošao doprinos poznavanju hrvatskoga ranoga novog vijeka, razdoblja koje je u našoj historiografiji ponajviše zanemareno. Objavljivanjem građe i stručnim komentarima Duplančićev rad trebao bi postati poticaj novim (ali i starijim) generacijama povjesničara da svoj mar i trud usmjere prema ovome izuzetno dinamičnom razdoblju hrvatske povijesti, koje je prethodilo modernizaciji i društvu kakvog danas poznajemo.

Gordan RAVANČIĆ

Eamon DUFFY, *Sveci i grešnici – povijest papâ*, Otokar Keršovani, Rijeka, 1998., X+326 str. ilustrir.

U povodu drugog dolaska pape Ivana Pavla II. u Hrvatsku izišlo je više prigodnih članaka o povijesti papa, a i poneka knjiga, od kojih najveću našu pozornost zaslužuje knjiga Eamona Duffya, objavljena u nakladi »Otokara Keršovanija«, a u prijevodu Olge Vučetić. Ta knjiga ni po čemu ne izgleda prigodničarska. Ona je uvelike obogatila našu historiografiju, koja je inače dosta siromašna studijama koje prelaze naše nacionalne granice. Zanimljivo je žurnost izdavača da ovako omašnu i zahtjevnu knjigu tako brzo priredi za tisak, jer je njezin autor potpisao predgovor tek prošle godine na blagdan sv. Petra i Pavla. Naše

čitateljstvo još se nije srelo s piscem ove knjige, koji, može se reći, dobro vlada materijom što je obrađuje, a povod za knjigu i njezina namjena sugerirali su mu lakši tekst i življi način pisanja, čemu se on veoma uspješno prilagodio. U takvom načinu pisanja nisu mogle biti istaknute sve nijanse u našoj spoznaji povijesti papinstva, a još su manje mogla biti iznesena dvojbeni mišljenja o pojedinim osobama i njihovim djelima, ali i ovaj način pisanja ima svoje prednosti jer zorno, jednom slikom ili lijepo sročenom izrekom lakše osvjetli čitatelju neka pitanja nego duge znanstvene rasprave.

Pisac je predavač povijesti Crkve i član Magdalena koledža u Cambridgeu. U predgovoru se sam predstavlja kao katolik. Naslov je veoma provokativan (Sveci i grešnici). To je, rekli bismo, umjetnički naslov, a riječ je zapravo o povijesti papinstva. Cilj mu je istaknuti osobne kvalitete svakog pojedinog pape, a onda razumljivo dolaze na red i osobni nedostaci. Nije riječ, dakako, o tome da se u djelovanju papa jednako očituje njihova svetost kao i njihova grešnost, ali oni nisu imuni ni na ove druge ljudske osobine, tj. u povijesti su se predstavili i svojim nedostacima i slabostima. No i pored te »grešne« strane, pisac je uvjeren da stoji pred najstarijom i najutjecajnijom institucijom na svijetu. Papinstvo je »osiguralo lokalnim kršćanskim crkvama da zadrže nešto od univerzalne kršćanske vizije«, ono je »snaga koja omogućava ljudsku slobodu i širinu duha« (IX). Važno je, dakako, uz to istaknuti da je papinstvo središnja institucija kršćanstva, pa smo u ovoj knjizi dobili i svojevrsnu povijest Crkve. Dakako da pritom treba uvažavati činjenicu kako nakon istočne shizme (1054.) pravoslavlje ide svojim posebnim putem, a nakon rascjepa zapadnog kršćanstva u 16. stoljeću podijelilo se i zapadno kršćanstvo. Ipak se nijedna kršćanska institucija ni na Zapadu ni na Istoku ne može po značenju mjeriti s papinstvom.

Knjiga je nastajala radom na scenariju za televizijsku seriju u šest dijelova. Tako je i knjiga podijeljena na šest poglavlja: 1. »Na ovoj stijeni« godine Gospodnje 33.–461.; 2. Između dva carstva 461.–1000.; 3. Postavljen nad narode 1000.–1447.; 4. Prosvjed i podjela 1447.–1774.; 5. Papa i narod 1774.–1903. i 6. Proroci Božji 1903.–1997. Podjela nije učinjena prema klasičnim klišeima, ali se može reći da svako poglavlje okružuje jednu suvislu cjelinu. Rijetko koju knjigu prate ovako vrhunski stručno i estetski dotjerane ilustracije. One doista ilustriraju slikom ono što autor piše u tekstu. Tu je i 7 zemljovida koji dodatno olakšavaju razumijevanje teksta. U Dodatku je popis svih papa (i protupapa) s godinama njihova pontifikata (293–299) i rječnik pojmova koji se u knjizi češće koriste a mogli bi biti nepoznati širem krugu čitatelja (300–303). Ne baš brojne bilješke stavljene su na kraj teksta, ali je za daljnje produbljivanje pojedinih pitanja iz povijesti papinstva priložen i solidan bibliografski esej (307–316). Na kraju je iscrpno kazalo imena (317–326).

Prvo poglavlje počinje s apostolom Petrom (oko 33. godine), a završava smrću pape Leona Velikog (461.). Uz Petra se i Pavao naziva apostolskim prvakom. Autor naglašava kako su neprilike prisilile crkvenu zajednicu da ima jednu osobu nadležnu za sve kršćane. Bilo je, naime, ne samo pojedinih slučajeva nego i opće proširene prakse da je kršćanskim zajednicama upravljao zbor starješina. Na mjestima se kršćanska predaja naziva »priča« (usp. str. 17), što bi moglo nekoga navesti na zaključak da je riječ o nestvarnim događajima. Engleska riječ *story* označuje i naš pojam *priče*, ali i stvarne događaje koji su oblikovani na način da se lako pamte. Duffy i u to »herojsko« vrijeme bilježi brojne slučajeve herojske

uspravnosti pred progoniteljima, ali želi pokazati i onu ljudsku (grešnu) stranu papinstva pa papi Marcelinu pripisuje kukavičluk, da je, navodno, predao progoniteljima svete knjige i prinio božanskom caru kâd (thurificatio), iako je taj podatak, u najmanju ruku, jako dvojben jer je kasnijega datuma i od krivovjeraca. Kada pisac kaže da u početku nije bilo »pape« (6), ili da prvotna zajednica »nije imala jedinstvenog poglavara« (6), to znači da Petar i njegovi nasljednici nisu svoju službu ni vršili niti mogli vršiti na način kako će to poslije biti tijekom povijesti.

Formirano u vrijeme progonstva, papinstvo daljnji razvoj doživljava nakon Konstantinova preokreta (313.), kada je država ne samo priznala crkvenu strukturu nego joj još dodala snažnu potporu. Blizina mučeničke ere i postignuta sloboda bile su idealne okolnosti za nagli rast kršćanstva u brojčanom i duhovnom smislu. Na svim područjima duhovnog života susrećemo velike i svete likove, među kojima se učenošću i svetošću ističe Leon Veliki (440.–461.), s kojim autor završava prvo poglavlje. Ne bez razloga, uz svece ističe Duffy i tu jednoga grešnika, papu Liberija (352.–366.), koji je, doduše pod teškim uvjetima, popustio pred carevim pritiskom u pitanjima u kojima je trebao ostati vjerni svjedok. I tu se pokazalo da povezanost između »trona i oltara« može imati štetne posljedice za Crkvu. U ovom periodu, dobro naglašava Duffy, nastao je papinski Rim u onom obliku kako će se predstaviti u idućim stoljećima. »Kršćanski Rim, ponovno utemeljen na Petru i Pavlu kao što je drevni Rim bio utemeljen na Romulu i Remu, bijaše srce Crkve« (str. 33).

Daljnjih pola tisućljeća i nešto više godina Duffy prikazuje u drugom poglavlju pod naslovom: *Između dva carstva 461.–1000.* To je vrijeme u kojem je palo Zapadno Rimsko Carstvo (476.) i uspostavljeno Sveto Rimsko Carstvo (800.). Prijelaz od carstva na barbarska kraljevstva na Zapadu Duffy slikovito naziva prijelazom »od toge na hlače«. Mudrost »toge« najuspješnije je na nove narode prenijelo papinstvo svojom misionarskom akcijom pokršćavanja Zapada. Ujedno je ono bilo vez između tog barbarskog Zapada i postojećeg carstva na Istoku. »Papinstvo je bilo najkonkretnija veza Zapada s rimskom prošlošću i postojećim carstvom« (36). Udaljenost bizantskog cara i njegova pretenzija da on, a ne papa, bude »Kosmokrator, gospodar svijeta« (45), poticale su kod papa želju da se distanciraju od takvog zaštitnika i da potraže drugoga i drukčijega. Odlučni korak u tom smislu učinjen je kada je papa Lav III. (795.–816.) franačkog kralja Karla Velikog na Božić 800. godine okrunio za cara. Time je učinjen presudan korak za daljnju povijest Zapada, ali i za naglo pogoršanje odnosa s Istokom. U tom ozračju novoga carskog štitništva na Zapadu rađa se predaja da je car Konstantin, odlazeći 330. godine na Istok utemeljiti Novi Rim na mjestu gdje je prije bio gradić Byzantion (Konstantinopulos – Carigrad), predao papi Silvestru i svjetovnu vlast na Zapadu (*Donatio Constantini*). Papinoj moći i ugledu na Zapadu pridonijeli su i pseudo Izidorovi dekretali (u prijevodu ovdje: »Lažni dekreti«, »lažnog Izidora«). Duffy s pravom zaključuje da je to bilo »strašno oružje u rukama srednjovjekovnih papa« (78). Time je opravdavan prijenos carske vlasti sa strane pape na Karla Velikog, a ujedno je stvorena podloga za papinsku državu, koja će postojati od 8. stoljeća i sve do 1870. godine. Paradoksalno je da, nakon tako visokog uzleta, papinstvo u 10. stoljeću doživljava svoje »mračno« ili »željezno« doba. Tu je Duffy mogao naći obilje materijala da opravda pojam »grešnici« u naslovu svoje knjige. Prihvativši svjetovnog

zaštitnika, pape nisu predviđali da će umjesto careve zaštite imati, katkada, patronat lokalnih vlastodržaca i grabežljivaca, pa će zbog njihova utjecaja na izbor papama postajati ljudi njihovih moralnih i intelektualnih osobina. No već u drugom dijelu 10. stoljeća dolazi do postupnog uspona papinstva uz pomoć probuđenog Carstva (zapadnog), jer je i Carstvo svoju stabilnost i snagu moglo učvrstiti najviše pomoću uglednog i naklonog papinstva.

U trećem poglavlju opisan je period u kojem je papinstvo doživjelo vrhunac svoje moći ne samo na čisto crkvenom nego i na svjetovnom području. Autor je taj period naslovio: *Postavljen nad narode 1000.–1447.* Prevelika moć i neopravdane pretenzije papa i zapadnih careva naspram Istočnom Carstvu bit će jedan od glavnih razloga njihova vjerskog i političkog razlaza u 11. stoljeću. Zapad se zatvara u sebe i dolazi do razračunavanja između dviju vlasti: duhovne (papinske) i svjetovne (carske). Svaka je od njih definirala svoju vlast tako da ima pravo svrgnuti onu drugu. Carevi su to već prije činili, a Grgur VII. (1073.) to je jasno istaknuo u svom »Diktatus papae«. Duffy se jasno opredjeljuje protiv takvog usmjerenja papinstva. »Neumjerenost te vizije bijaše očita u njegovoj tvrdnji da propisno ustoličen papa automatski postaje svecem zaslugom svetog Petra« (95). Papa se počeo koristiti tako formuliranim svojim pravom i svrgnuo je Henrika IV., koji je 1077. bio prisiljen doći u Canossu i ponizno moliti papu da ga oslobodi izopćenja, kako bi opet mogao vršiti svoju (carsku) ulogu u kršćanskoj zajednici. Tako su postavljeni temelji za poznato nadmetanje papinstva i carstva (sacerdotiuma i imperiuma) u srednjem vijeku. U tom nadmetanju bilo je obostranih pobjeda i poraza. Vrhunac papinske moći i ugleda dosegnut je za vrijeme Inocenta III. (1196.–1215.), ali se već stoljeće poslije toga, za vrijeme Bonifacija VIII. (1296.–1303.), pokazalo da su u konačnici papinske koncepcije u odnosu na svjetovno društvo neprovedive. Uslijedila je ponovno teška kriza papinstva s tzv. Avinjonskim sužanjstvom (1304.–1378.) i Velikom zapadnom shizmom (1378.–1417.), kada su jedno vrijeme postojali istodobno čak tri pape. Tek je s Martinom V. (1417.–1431.) riješeno uspješno to teško pitanje: izabran je papa koji je prihvaćen od cara i svega kršćanstva i on se nastanio u Rimu. Njegov nasljednik Eugen IV. (1331.–1347.) čuvao je teškom mukom postignuto jedinstvo na Zapadu, ali se mogao pohvaliti da je u njegovo vrijeme učinjen najveći iskorak u zbližavanju Istoka i Zapada. Na Saboru u Firenci sklopljeno je jedinstvo između pravoslavne i katoličke Crkve. Ono, doduše, nije i realizirano, ali su postavljena solidna polazišta za korektniji međusobni odnos između dviju crkava. S Eugenom IV. završava Duffy treće poglavlje.

Uz sve negativnosti koje je to nadmetanje imalo, i koje Duffy vjerno prenosi, možemo nadodati misao da je postojanje te »pozicije i opozicije« na Zapadu pripremila osnove za demokratizaciju i pluralističko društvo. Nedostatak takvih procesa na Istoku onemogućit će takav društveni razvoj.

Četvrto poglavlje naslovljeno je: *Prosvjed i podjela 1447.–1774.* To je vrijeme tzv. renesansnog papinstva, vrijeme Lutherove pobune i podjele kršćanstva na Zapadu na katolike i protestante, vrijeme njihova međusobnoga doktrinarnog i oružanog sučeljavanja i vrijeme kada uz pomoć prosvjetiteljskih ideja dolazi na obje strane do svijesti da drugoga i drukčijega u vjeri treba prihvatiti kao nepromjenljivu stvarnost. I ovdje kao i u 10. stoljeću, napose u vrijeme renesansnog papinstva, ima dosta građe za opravdanje riječi »grešnici« u naslovu knjige. Čini mi se da je Duffy upravo u tom dijelu čitatelju previše izlagao to

»prljavo rublje« i donosio prejake zaključke i sudove o pojedinim papama. Nitko ne može opravdati nepotizam renesansnih papa, njihovu moralnu nedosljednost i pohlepu za svjetovnom vlašću, ali se ne mogu ni tu donositi generalni sudovi da je papinstvo renesanse »sama izrođenost i raskalašenost« (133). Ni u jednom dijelu Duffyjeve knjige nisam osjetio tako olake teške kvalifikacije kao u ovom. I među renesansnim papama bilo je velikih ljudi i kršćana (Nikola V., Pijo II.), a i »grešnici« nisu u svemu tako negativni, što se dade naslutiti i iz onoga što Duffy kaže, nakon onako teških osuda. Duffy, dakako, ima pravo kad izlaže da je takvo stanje papinstva bilo jedan od razloga rascjepa unutar zapadnog kršćanstva u 16. stoljeću. Više nepreciznosti nalazimo kod Duffyja i oko saziva i održavanja Tridentskog sabora. Karlo V. nije priječio sazivanje sabora (usp. str. 167), nego je upravo sve radio da se on sazove što prije, ali je tražio da se osim dogmatskih pitanja rješavaju i reformna (disciplinska). Uz te napomene čini mi se da i ovo poglavlje daje obilje korisnih informacija o papinstvu, a po svojoj čitkosti i zanimljivosti ne zaostaje za drugima. Obiljem »grešnoga štofa« autor izaziva veću rezervu i suzdržanost kod stručnjaka, ali time njegov tekst postaje zanimljiviji širem krugu čitatelja. On očito s time i računa. Više nego u drugim dijelovima knjige, ovdje je autor imao više nakanu da prenese sve što čitatelje zanima, nego da se iznese zaokružena i objektivna informacija. Da bi dokazao kako su mnogi pape imali djecu, kao da su mu dostatni i sumnjivi izvori. Zbog čitatelju zanimljivih detalja, u ovom poglavlju ostali smo bez velikih poteza i osjećaja za cjelinu.

Peto poglavlje ima naslov: *Papa i narod 1774.–1903.*, tj. obrađuje povijest papinstva od smrti Klementa XIV. do smrti Lava XIII. Početak jednog perioda smrću može se razumjeti kada se ima u vidu da je taj papa godinu dana prije smrti, prisiljen europskim vladama, ukinuo najjače podupiratelje papinstva – isusovce. Stiješnjeno u svojim ovlastima od apsolutističkih vladara, papinstvo će i dalje sve manje moći utjecati na svjetska zbivanja. U tom se smislu može prihvatiti Duffyjeva tvrdnja: »Papinstvo je doista umiralo sporom smrću« (199). No jednako se može reći da u isto vrijeme raste njihov autoritet kao crkvene i duhovne institucije, čemu su još više pridonijela poniženja koja je papinstvo doživjelo u vrijeme Francuske revolucije i Napoleonove vladavine. Duh romantizma i duh restauracije u 19. stoljeću u mnogim su pogledima potencirali porast ideje o papinskoj vlasti, što je s crkvene strane išlo u smjeru definiranja papine nepogrešivosti na Vatikanskom saboru (1870.), ali je razvoj paralelno jačala struja koja je odbacivala vjerske autoritete i propagirala znanstveni kriticizam i slobodoumlje. Sukob tih dviju struja bio je najjači u vrijeme Pija IX. (1846.–1878.). Definiranje nepogrešivosti važan je događaj u povijesti papinstva, ali nipošto slučajno upravo se te iste (1870.) godine zbiva drugi važan događaj za papinstvo: gubi svoju državu. Područje te države biva uključeno u ujedinjenu Italiju. Odnos s Italijom bit će reguliran tek 1929., kada će ujedno biti uspostavljena Vatikanska država. Produblјivanje sukoba s novim svjetonazorom i suvremenom državom zaustavljeno je u vrijeme Lava XIII. (1878.–1903.), koji je svojom taktičnošću s državicima i valorizacijom znanstvenih dostignuća uvelike otupio oštricu između crkvenog učiteljstva i novoga svjetonazora, ali jedva bi se moglo reći da je došlo do nekih pomaka u zbližavanju tih dviju struja, jer je u biti i Lav XIII. bio konzervativnog usmjerenja. Duffy to slikovito izražava: »Ultramontanizam s liberalnim licem: vladavina Lava XIII.« (235)

Šesto i zadnje poglavlje autor je naslovio: *Proroci Božji 1903.–1997*. Poticaj za takav naslov dali su mu sami pape (Pijo XII. i Ivan Pavao II.) koji su svoju službu smatrali ponajprije kao učiteljsku, proročku (usp. 203). Autor osobno kaže za to poglavlje da »predstavlja provizorni, privremeni izvještaj i osobni prikaz« (v. Predgovor). Nama koji to poglavlje čitamo čini se veoma vrijedno i korisno, a i sudovi su utemeljeni i odmjereni. Dakako, uz mnoštvo izvorne građe i obilje literature koja nam stoji na raspolaganju, nije tako lako pronaći one sržne i nosive niti koje drže i povezuju najvažnija događanja u životu Crkve i papinstva, s čime se suočava svaki povjesničar netom proteklog vremena, ali u isto vrijeme obilje podataka koji se pred njega stavljaju omogućuju mu kvalitetniji izbor i konzistentniju sintezu, kojom se odlikuje i ovo Duffyjevo poglavlje. On je s pravom stavio naglaske na događanja u vrijeme Prvog i Drugog svjetskog rata, na Drugi vatikanski sabor i na njegovo oživotvorenje. Optužbu na Pija XII. da je u vrijeme Hitlerovih progona Židova premlako reagirao, autor analizira u svjetlu samih povijesnih događanja i njihovih međusobnih uvjetovanosti. Pozitivni odnos prema papama ovoga stoljeća svakako se vidi i u samom naslovu (*Proroci Božji*).

Prijevod s engleskog veoma je dobar, s dobrim poznavanjem crkvene i vjerske terminologije, tako da se vrlo rijetko u tako velikoj knjizi naiđe na manje sretan prijevod ili izbor hrvatskih riječi. Tako npr. na str. 9 spominju se »satelitske etničke kongregacije u Rimu«, na str. 61 spominje se »Papu Agata«, umjesto uobičajenoga Agatona. Mora biti i neka pogreška na str. 62, gdje se govori da je Zapadna Crkva zahtijevala post u nedjelje. U Crkvi nije nikada bilo dopušteno »obožavanje« ikona, kako piše na str. 74, nego samo štovanje. Uz ilustraciju br. 67. treba stajati »875. Karlo Čelavi«. Na str. 81 nije jasno što su to »žene bez prijatelja«. Prihvaća se uglavnom da je Ćiril autor glagoljice, a ne ćirilice, kako stoji uz ilustraciju br. 72. Na str. 150 ispada da je Nikola V. došao nakon Pija II., što nije točno. Na mjesto »seminarima« treba na str. 168 stajati »sjemeništima«, a na sljedećoj stranici ne stoji da je Pavao IV. produžio Tridentski sabor. On ga nije htio ni sazivati. Krivo je na str. 170 da je Belarmin 1590. upozorio papu Pija V., jer je Pijo umro 1572. Grgur XIII. nije odslužio »Te Deum« jer su masakrirani hugenoti (178), nego kad je dobio informaciju da je osujećen atentat na kraljevsku obitelj u Francuskoj. Informacije se u ono vrijeme nisu tako lako mogle provjeriti. Na str. 226 u zazivu Majci Božjoj umjesto »koji se obraćamo tebi« uobičajen je »koji se utječemo tebi«. Na str. 228, drugi odjeljak, nije riječ o nekom »vragoljastom« papinom blagoslovu, nego o redovitom tekstu. Na sljedećoj stranici u sredini umjesto 1846. treba stajati 1864. Usput napominjem da se u autorovu tekstu nigdje ne spominje hrvatsko ime, osim na dnu stranice 264, gdje se navode »pronacistički austrijski i hrvatski klerici u Rimu«. Tu i tamo osjeća se nedosljednost u pisanju riječi Crkva (kad je riječ o ustanovi) i crkva (kad je riječ o građevini). Iako to nisu svi manje sretni izrazi i riječi, ipak se može reći da je to gotovo zanemarivo za ovako veliku i stručnu knjigu. U knjizi se osjeća da se autor za povijest papinstva obilno koristio pravoslavnim i protestantskim piscima. O pojedinim dijelovima ove knjige bit će zacijelo osim ovih iznijeto dosta i drugih rezervi, ali se u cjelini ne može osporiti da smo dobili po prvi put na hrvatskom jeziku solidnu povijest papinstva kojom će se, s velikom korišću, moći služiti najveći stručnjaci, ali koju će sa zanimanjem čitati i široki krug čitatelja.